

Rusça ve Türkçe Deyimlerde Millî Kültürel Kodlar

National And Cultural Codes in Russian and Turkish Idioms

Sonnur Aktay

Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir / Türkiye

e-posta sonnurertonga@anadolu.edu.tr

orcid [0000-0003-2225-1698](https://orcid.org/0000-0003-2225-1698)

doi [10.54316/dilarastirmalari.1167817](https://doi.org/10.54316/dilarastirmalari.1167817)

Atıf

Citation

Aktay, Sonnur (2022). Rusça ve Türkçe Deyimlerde Millî Kültürel Kodlar. *Dil Araştırmaları*, 31: 65-76.

Başvuru

Submitted

27.08.2022

Revizyon

Revised

11.09.2022

Kabul

Accepted

15.09.2022

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.11.2022

ÖZ

Deyimler toplumların kültür unsurlarıdır ve bir dilin anlatım zenginliğini ifade ederler. Kültür aktarımında o topluma ait kadim değerler, millî gelenek ve görenekler, yaşam biçimi büyük önem taşır. Bu bağlamda dilin zenginliklerini sunan, az sözle farklı olay ve durumları anlatabilen kalıp sözlerin başında deyimler gelmektedir. Rusça ve Türkçeye kültürden beslenerek oluşturulmuş, anlatımı güzelleştiren, zenginleştiren ve kuvvetli kılan çok sayıda deyim girmiştir. Tarihsel olaylar, durumlar, yaşanmışlıklar, örf ve âdetler, gelenek-görenekler ile birlikte inançlar ve ritüeller deyimlerde yansımaları bulmuştur. Bu çalışmada Rus ve Türk millî kültürüne ait unsurlar, deyimler üzerinden kültürel bağlamda karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Zaman içerisinde değişen kültürel olgular deyimlerin de anlamının değişmesine sebep olabilmektedir. Bu sebeple sadece günümüze kadar hem biçim hem de anlam bakımından korunmuş deyimler dışında zamanla farklılığa uğrayan deyimlerden de örnekler sunulmuştur. Kültürdilbilim XX. yüzyılın sonunda ortaya çıkmış, dil ve kültür etkileşimini inceleyen bir bilim dalıdır. Kültürdilbilimin araştırma sahası, kültürel bilgileri taşıyan ve aktaran dil ile halka özgü maddi ve manevi değerlerdir. Kültürdilbilimsel çözümlerle bir topluma özgü düşünce biçimi, kadim değerler, inançlar, gelenekler gibi özellikler açığa çıkarılır. Kültürdilbilimin temel amacı farklı etnik grupların kültürlerini, karşılaştırmalı açıdan oldukça zengin kaynaklar sağlayan kültürel, millî-psikolojik ve mitolojik yönelimlerini ve de yaşam tarzlarını dil birimleri aracılığıyla ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda kültürdilbilimin dil birimleri üzerindeki etkisi düşünülerek son dönemde dil araştırmalarında sıklıkla karşılaşılan bu disiplinin oluşumu, gelişimi ve deyim incelemelerindeki rolüne değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusça ve Türkçe deyimler, millî kültür, toplum, kültürdilbilim, karşılaştırmalı çözümleme

ABSTRACT

Idioms are cultural elements of societies and express the richness of expression of a language. Ancient values, national customs and traditions, and lifestyle of a society are of great importance in cultural transmission. In this regard, idioms are the primary ones of the formulaic expressions, which introduce the language diversity, and have the ability to express different events and circumstances through concise saying. A great number of idioms that are generated by feeding off the culture, and that improve, enrich, and at the same time, sustain the expression are included in both Russian and Turkish. Beliefs and rituals find their reflections in idioms along with the historical events, circumstances, true life experiences, manners, customs and traditions. In this study, elements of the Russian and Turkish national culture have been discussed through idioms in a comparative way within the context of cultural-linguistics. Ever-changing cultural facts may cause some changes in the meaning of the idioms. Therefore, some examples of idioms, which has become different in the course of time, have been demonstrated in the study as well as the idioms that have been protected in terms of form and meaning up to the present. Cultural-linguistics is a science that emerged at the end of the XX century and analyzes the interaction between language and culture. The research area of cultural-linguistics is the language that collects and transmits cultural information and the material and moral values peculiar to the people. Features such as the way of thinking, ancient values, beliefs, and traditions peculiar to one society are revealed through cultural-linguistic analyzes. In this regard, the formation, development, and role of this discipline, which has been frequently faced in language studies recently, in idiom analyzes have been mentioned by taking into consideration the effect of cultural-linguistics on language units.

Keywords: Russian and Turkish idioms, national culture, society, cultural-linguistics, comparative analysis

0. Giriş

Dil, çok yönlü, içinde farklı nitelikler barındıran ve üzerinde çok tartışılan bir kavramdır. İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban; düşünce ve duyguları bildirmeye yarayan herhangi bir anlatım aracıdır (TDK, 2019: 664). Kültür ise Karaağaç tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “Bütün varlıklar çevreleriyle birlikte vardır. Bir varlığın çevresiyle birlikte oluşturduğu birlikteliği sağlayan bütün unsurların toplamı, kültürdür. Belirli bir insan grubu tarafından oluşturulan ve sürdürülen yerleşik kurallar ve pratikler bütünüdür.” (2013: 579).

Lihaçev’e göre (2000) kültür, halkın yaşanmışlıklarıyla beslenerek oluşan bütünsel bir olgudur. Ona göre kültür kavramına din, bilim, eğitim ve ahlaki davranış normları da girer (s. 9).

Kültür, dil gibi oldukça kapsamlı bir anlam alanına sahiptir. Eğitimden sanata, edebiyata, teknolojiye kadar birçok alanda bu kavramın kullanılır olması sözcüğe farklı anlamlar yüklemiştir. Güvenç’e göre (2002) “Bir sözcük ya da kavrama bu kadar çok ve

çeşitli anlamlar yüklenince onun tanınmaz ya da tanımlanamaz hale gelmesi doğal ve olağandır.” (s. 95). Güvenç, kültür kavramının içeriğini, anlamını şu şekilde ifade eder:

Kültür, bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığıdır.
Kültür, belli bir toplumun kendisidir.
Kültür, bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir.
Kültür, bir insan ve toplum kuramıdır.” (s. 95)

Güvenç, içinde farklı anlamlar barındıran kültür kavramı ilgili yaptığı tanımlamaların anlamlarını özetlerken, bilim alanındaki kültürü uygarlık, beşerî alandaki kültürü eğitim sürecinin bir ürünü olarak gösterir. Yazara göre estetik alandaki kültür güzel sanatlardır. Son olarak, maddî (teknolojik) ve biyolojik alanda kültür ise üretme, tarım, ekin, çoğalma ve yetiştirmedir (2002: s. 9).

Yu. Stepanov, N. Tolstoy, Y. Tarasov, V. Teliya, V. Vorobyev, V. Krasnıh, V. Maslova, Yu. Apresyan, A. Hrolenko gibi araştırmacılara göre dil, kültürel bir olgudur. Bunun sebebi şöyle izah edilmiştir:

Dil atalarımızdan kalan bir mirastır;
Dil, kültürü özümseyebileceğimiz temel bir araçtır;
Dil, kültürel tüm olguların en önemlisidir. Kültürün özünü anlamamız için bilim, din, edebiyat, gibi olguları, dili oluşturan kodlar olarak ele almalıyız. Bu nedenle kültürün kavramsal açıdan algılanışı yalnızca doğal dil aracılığıyla gerçekleşir (Alimjanova, 2016: 22).

Dil ve kültür tanımlarına bakıldığında birbirinden ayrılamaz kavramlar olduğu, dilin kültürün bir yansıması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dil, değişen ve gelişen bir varlıktır. Değişirken kültürden beslenmesi, etkilenmesi ve ona göre şekillenmesi doğal bir süreçtir. Bu süreçte dile giren kalıp sözler de kültürü yansıtan birer ayna işlevi görmektedir. Bu kalıp ifadelerin başında ise kültür aktarımında önemli rol üstlenen deyimler gelmektedir.

1. Deyim ve Kültürdilbilim İlişkisi

Deyim, etkili bir anlatım özelliği taşıyan, genellikle asıl anlamından ayrı mecazi bir anlam belirten kalıplaşmış söz öbeğidir (Topaloğlu, 2019: 48).

V. A. Maslova, deyimleri yaşayan tarihsel bellek olarak tanımlar. Maslova’ya göre deyimler, eski kültürel gelenek-göreneklere öğretici bir eğitmendir (2004: 87).

V. N. Teliya, deyimleri toplumların kültürleri hakkında bilgi veren semboller olarak görmektedir. Ona göre, deyimler söz birliklerinde toplumların dil, din, inanç, değer, gelenekler gibi kültürel unsurları gizlidir (1999: 13).

N. F. Alefirenko (2010) deyimleri kültürle ilişkilendirerek, söz öbeklerinin anlamlarından genel anlamının ortaya çıkmadığı bütünsel ve mecazi bir anlatımla sunulan söz öbekleri şeklinde tanımlar. Daha genel ifadeyle kültür, halkların bütün yaşam alanlarının ve ortak özelliklerinin bütünüdür. Deyimler de bu kültürel olgulardan beslenerek ortaya çıkar. Deyimbilim ise bir bilim dalı olarak anlamı kısmen ya da

tamamen değişmiş kalıplaşmış söz öbeklerini, onların anlamsal, biçimsel, söz dizimsel ve üslupsal özelliklerini inceler (s. 6).

Deyimler kültürden beslenerek oluşmaları sebebiyle içinde ulusal değerler barındırır. G. A. Antipov vd. (1989) milli-kültürel kodların aşağıdaki unsurlardan oluştuğunu belirtir:

- a) Gelenek-görenekler (ya da sözlü kültürel unsurlar),
- b) Geleneklerle sıkı bir ilişki içinde olan gündelik kültürel unsurlar,
- c) Gündelik davranışlar (toplumlar tarafından kabul gören, benimsenen alışkanlıklar),
- d) Düşünsel bağlamda milli nitelikleri yansıtan dil-dünya görüşü,
- e) Edebi kültür (s. 77).

Yukarıda ifade edilen kültür kategorileri, milli unsurların halkın yaşadığı bölge başta olmak üzere iletişim normları, kılık kıyafetleri, beslenme biçimleri, değerleri ve inançları gibi birçok nitelikten beslenerek oluştuğunu göstermektedir.

Dil ve kültür ilişkisi son dönemde deyimler aracılığıyla kltrdilbilimsel açıdan ele alınmaktadır. Dile özgü bütün ögeler kültürdilbilimin araştırma konusu olarak kabul edilse de V. Maslova, V. Teliya gibi dilbilimciler en gcl kültür taşıyıcılarının deyimler olduğu konusunda hemfikirdir. Maslova kltrdilbilimi şu Şekilde tanımlar:

Kültürdilbilim, dilbilim ve kltrbilim kesişiminde ortaya çıkararak dilsel boyutta halk kültürünün yansımasını inceleyen bilim dalıdır. Kültürdilbilim dilin kültürü oluşturma, geliştirme, koruma ve aktarma işlevlerinin tespit edilmesine ve betimlenmesine olanak tanır. Kültürdilbilimin amacı dil birimlerinde kültürü somutlaştırma, koruma ve aktarım yollarını incelemektir (2004: 28-29).

V. Krasnh'a göre, kültürdilbilimin amacı dilde ve söylemde var olan kültür zemininin çemberinden kültürel alanın incelenmesi ve betimlenmesidir (2002: 13).

N. Alefirenko da Krasnh gibi söylem birimlerinin kltrdilbilimsel zmlmeye dahil edilmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır. Yazara göre, bu disiplinin bilimsel konusu dil ve söylem esash faaliyetlerdir (Alefirenko, 2010: 14).

Yukarıda belirtilen fikirler ışığında deyimlerin kültürdilbilimin ana malzemesini oluşturduğunu ifade edebiliriz. Çünkü halk kültürüne özgü birçok niteliği bünyelerinde barındırırlar. Deyimlerde mevcut motifler, kültür ve sanat alanında toplulukların gelenek ve göreneklerinin, zevk, anlayış ve inançlarının önemli bir göstergesidir (Aktay, 2016: 62). Bu bağlamda kültürdilbilim, deyimlerin oluşumundaki olayları, durumları kültür ve toplum ilişkisi çerçevesinde irdeleyen bir bilimdir sonucunu elde edebiliriz.

Deyimler, yalnızca insan bilincinin tek başına ortaya çıkardığı dil ürünlerinden ibaret değildir. Zihin ve dünya sürekli etkileşim halindedir. Dolayısıyla zihin, durumlara çeşitli anlamlar kazandırarak dil sistemi içinde bir kod meydana getirir. Bu kodlar o toplum kültürünün izlerini taşır. Her deyim kendi öz biçimi bilinç doğrultusunda Őekillenerek nesnel dünyanın öznel görüntüsünü oluşturur. Bu sebeple deyimler dilbilim, anlambilim, kültürdilbilim gibi birçok disiplinin çalışma alanına girer ve bu bilimlerden bağımsız düşünülemez (Alefirenko, 2010: 160).

Rusça ve Türkçede, içinde millî kültürel unsurlar barındıran, geçmiş hakkında bilgi veren çok sayıda deyim vardır. Anlatımı güçlü kılan ve güzelleştiren, çeşitli tarihsel olaylar, inançlar ya da örf ve âdetlerin yansıtıldığı bu söz birlikleri millî kültürel kodların göstergeleridir. Rusça ve Türkçe deyimlerin kültür, tarih ve toplum bağlamında ele alınması o milletin millî gelenek-göreneklerini, dini inanışlarını ve ritüellerini anlayıp öğrenmemize yardımcı olacaktır.

2. Rusça Deyimlerde Kültürel Kodlar

Ulusal örf ve âdetler Rus söz varlığını zenginleştirerek millî kültürün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Gelenek ve görenekler toplumu bir araya getiren ve onları bütünü halinde tutan yapılardır. Bu yapıların, üzerinden zaman geçse de unutulmadan sürdürülüyor olması insanlar arasındaki birlik-bütünlük bağına da güçlü kılar.

Geçmişten beri bayramlarda ve özel günlerde uygulanan birçok gelenek günümüzde de saygıyla karşılanmakta ve güncelliğini korumaktadır. Her milletin kendi kültürü, inancı, çalışma prensibi, yemek alışkanlığı gibi birçok özelliğiyle yoğrularak ortaya çıkan, üzerinden yıllar geçse de uygulanmaya devam etmekte olan çeşitli gelenekleri vardır. Bu gelenekler ve ritüeller üretildikleri toplumun kültürel özelliğine göre simgesel bir değer taşır. Örneğin, Ruslarda vaftiz olurken buzlu suya atlamak, Noel zamanında fal bakmak, Maslenitsa bayramında¹ krep yemek gibi birçok gelenek hala sürdürülmektedir.

Batıl inançların etkisiyle oluşan çok sayıda ritüeller, örf ve âdetler vardır. Rus dilinde, **şapoçnoye znakomstvo**² (*göz aşinalığı, yüzeysel tanışıklık*); **bez durakov**³ (*ciddiyetle*); **şut gorohoviy**⁴ (*soyтары, bostan korkuluğu*); **ot vorot povorot**⁵ (*reddetme, olumsuz cevap verme*); **nosit na rukah**⁶ (*değer vermek, el üstünde tutmak, şımartmak*); **bit**

¹ **Maslenitsa Bayramı:** 3-9 Mart günleri arasında kutlanan halk bayramıdır. Kış mevsiminin bitip güneşin yüzünü göstermesi, baharın gelişi ve baharla birlikte doğanın yenilenmesi, canlanması sebebiyle kutlanır. Maslenitsa kavram işaretini **yağ** anlamına gelen **maslo** kelimesinden türetilmiştir. Nitekim sözcük **maslennaya** (yağlı) sıfatına **-itsa** ekinin getirilmesi ile ortaya çıkmıştır. Maslenitsa kavram işaretinin yağ anlamına gelen maslo sözcüğüyle hiçbir ilgisi yoktur. Söz konusu kavram işaretini güneş anlamına gelen **solntse** (*солнце*) sözcüğüne Arapça'da yer ve zaman bildiren /ma/ öntakısının eklenmesiyle oluşturulmuştur. Maslenitsa kavram işaretinin kökünün Rusça *масло/ maslo* (*yağ*) sözcüğüne dayandırılması daha doğru olmalıdır. Ancak sözcüğün kökeninin yağla ilgili olması kutlamaların vazgeçilmez sembollerinden biri olan güneş'in değerini hiçbir şekilde azaltmaz. Bu bayrama Yağlı Bayram / Yağ Bayramı denmesinin temelinde ise, hem yağın bolluk ve bereketin sembolü olarak görülüp kutsal sayılması hem de kutlama süresince (daha sonra başlayacak Büyük Oruç'ta yenilip içilmesi yasak olan) yağ, süt, peynir, kaymak ve bunlarla yapılan akıtma (krep), pasta, (etsiz) börek vb. fazlaca tüketilmesi yatar (Bkz. Alyılmaz, S. (2009). Maslenitsa ve Nevruz Bayramları Arasındaki İlişki. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt:2/7. 29-54).

² Rus. **Шапочное знакомство.**

³ Rus. **Без дураков.**

⁴ Rus. **Шут гороховый.**

⁵ Rus. **От ворот поворот.**

⁶ Rus. **Носить на руках.**

bakluřı⁷ (*hiçbir Őey yapmamak, boş durmak*); **babye leto**⁸ (*pastırma yazı*) deyimleri kültürel nitelikleri yansıtan deyimlerdendir. Bu deyimleri kltrdilbilimsel bağlamda irdelemek Rus halkının tarihi süreç içinde var olan, gelişen ya da değişen kültürel değerlerini öğrenmek bakımından oldukça yararlıdır.

Rus görgü kurallarıyla ilgili bir deyim olan **şaponoye znakomstvo** deyiminde geçen **şapka** (*шапка*) sözcüğü ‘şapka, kalpak’ anlamına gelir. **şaponiı** (*шапочный*) ise şapka sözcüğünün sıfat biçimidir. Rusçadaki **znakomstvo** (*знакомство*) sözcüğü Türkçede ‘tanışıklık’ demektir. Geçmişte toplumun yüksek tabakasından olan erkeklerin tanıdıkları birini görünce selam vermek maksadıyla şapkalarını çıkarma geleneği vardır. Sadece çok yakın tanıdıklar ve arkadaşlar tokalaşır ya da birbirine sarılırdı. Dolayısıyla bu deyim yzeyssel tanışıklığı ifade eden bir söz kalıbı olarak kullanılmaktadır. D. N. Uřakov⁹ *Açıklamalı Rus Dili Sözlüğü’nde* (Толковый словарь русского языка) bu deymi şu Şekilde tanımlar: ‘Herhangi bir samimiyetten yoksun kişilerin birbirini kafayla selamlaması.’ (Uşakov, 1935-1940). M. İ. Mihelson’un¹⁰ *Açıklamalı Büyük Deyimler Sözlüğü’nde* de (Большой толково-фразеологический словарь) benzer Şekilde ‘şapka çıkararak ve eğilerek selam verme’ Şeklinde ifade edilmiştir (Mihelson, 1904). Başka bir etimolojik zleme ise geçmişte insanların dışarıda şapka ile gezme geleneğiyle ilintilidir. Geçmişte şapka sadece evde çıkarılırdı. Bu deyim geçmişte de birbirini ziyaret etmeyen ve sadece sokakta selamlaşan insanları ifade etmek için kullanılırdı. Günümüzde şapka takmayı gerektiren benzer görgü kuralları yoktur. şapka, geçmişte saygının sembolü olarak karşımıza çıksa da bugün, şapka takmak ya da selam vermek amacıyla çıkarmak günlük davranış normları arasında değildir (İvanova, 2018: 37).

Bez durakov deyimini de bu gruba dahil etmek mümkündür. Bu deyim, Orta ağ’da Rus Moskova kraliyet sarayı gelenekleriyle ilişkilidir. O dönemde soylulardan oluşan bir ekiple çok önemli ve ciddi kararların alınması konusunda toplantılar gerçekleştirilirdi. Bu önemli toplantılara ‘aptal, soytarı’ (*Rus. durak*) Şeklinde tanımlanan ciddiyetsiz, şakacı, konuşkan kişilerin girmesine izin verilmezdi. **Bez durakov** deyiminin gerçek anlamı *soytarisiz*, mecazi anlamı ise *büyük bir ciddiyetle* Őeklinindedir (Mokiyenko vd., 1998).

şut gorohoviı Noel ve Maslenitsa bayramıyla ilintili bir deyimdir. *Soytarı, bostan korkuluğu* anlamına gelen bu deyimle **uelo gorohovoye**¹¹ deymi anlamsal olarak

⁷ Rus. **Бить баклуши.**

⁸ Rus. **Бабье лето.**

⁹ **Dimitri Nikolayeviç Uşakov** (1873-1942): Rus szlkbilimci, dilbilimci, filolog. 1934’de Sovyet Dönemi’nin ilk *Açıklamalı Rus Dili Sözlüğünü* (Толковый словарь русского языка) yazmıştır. Bu sözlük Sovyet Dönemi’nin ilk sözlüğü unvanını alan önemli bir eserdir. Dilbilim, sözlükbilim, imla, telaffuz, diyalektoloji, eğitimbilim alanında önemli çalışmaları vardır. Rus toplumunun ve kültürünün akademik açıdan eksikliklerini, ihtiyaçlarını, kuramsal dilbilim problemlerini çalışmasının odak noktası haline getirmiş bir bilim insanıdır. Detaylı bilgi için bkz. Dohman, . (2018). Söz Mirasının Koruyucusu: D. N. Uşakov. *Bilim ve İnsan. şahsiyetini İnşa Edenler*. (Editörler: Z. B. Özer., F. Yapıcı, ř. Aktay). Ankara: Gazi Kitabevi. ss. 179-193.

¹⁰ **Morits İlyiç Mihelson** (1825-1908): Rus pedagog, szlkbilimci yazar, devlet adamı. Mihelson ömrünün yirmi yılını Rus deyimlerine adanmış bir bilim insanıdır. Rus dili grameri, filolojisi ve dilbilimi üzerine çalışmaları mevcuttur.

¹¹ Rus. **уело гороховое.**

eşdeğerdir. Ancak aralarında küçük bir fark vardır. *Korkuluk* anlamına gelen *çuçelo* insanları korkutmak, *şut* ise *güldürmek* amacıyla kullanılır. Her iki deyimde geçen *goroh* sözcüğü Türkçede *bezelye* anlamına gelir. Bezelye Rusya’da oldukça yaygın ekilen, tüketilen bakliyatlarından. Bostana korkuluk koymak ise bezelyeyi aç kuşlardan koruma yöntemlerinden birisidir. Geçmişte Noel eğlenceleri sırasında fuar alanlarında samana sarılmış, dağınık saçlı ve kadına benzeyen korkulukların bulundurulması geleneği vardı. Bu korkuluklar yılbaşının olduğu gibi bahar bayramı olan Maslenitsa’nın da sembolüdür. Kışın bitişini kutlamak için büyük bir ateş yakılır ve kışı sembolize eden korkuluklar şarkılarla, danslarla yakılırdı. Fuar alanlarında satış yapanlar da bu şekilde kendilerini süsleyip insanları eğlendirirlerdi (İvanova, 2018: 38). Mihelson’un sözlüğünde (1904) “Bostana ekilen bezelyeyi kuşlardan korumak için korkuluk” şeklinde tanımlanan bu deyim Rus toplumunun kültürünün ve geleneğinin simgesidir.

Ot vorot povorot deyimini Rusya’daki çöpçatanlık geleneğinden türemiştir. Genellikle köylerde üç kişi çöpçatanlığa gider ve istedikleri kızın kapısının önünde atlarını durdururlardı. Eve girdikten sonra gelme niyetlerini ev sahibine iletirlerdi. Cevap olumsuz olursa geri dönmekten başka çareleri kalmazdı. Günümüzde ‘birine sert bir şekilde olumsuz cevap vermek, reddetmek’ anlamında kullanılan bu deyim ortaya çıkışı Rus düğün geleneğiyle ilintilidir. Nitekim deyimde geçen **vorot** sözcüğü ‘evin büyük dış kapısı’, **povorot** ise ‘geri dönme’ anlamlarına gelir. Verilen örnek dışında, çöpçatanlıkla ilgili **ostatsya (uyti) s nosom**,¹² (şanssızlığa tahammül etmek, tahmininde yanılmak) **ostavit s nosom**,¹³ (kandırmak, aldatmak), **arbuз poluçit**,¹⁴ (reddedilmek, olumsuz yanıt almak) gibi farklı deyimler de ortaya çıkmıştır.

Nosit na rukah Rusçada düğün geleneğinden çıkan başka bir deyimdir. *Nosit* Türkçede *taşımak*, *ruka* ise *el* anlamına gelir. Bu deyim düğün gününde damadın gelini kendi evinden kucagında çıkarması geleneğinden çıkmıştır. Deyimin oluşumunda etkili olan geleneğe ve deyim kökenine dair Şanskiy şu yorumu getirir:

Geçmişte, gelinin damatla birlikte evin eşiğinden geçmesi geleneği animistik¹⁵ fikirlerden dolayı uygulanırdı. Çünkü düğün gününde özellikle gelinin kötü ruhlardan etkileneceği inancı hakimdi. Gelin, damadın atalarının ruhlarının yaşadığına inanılan evin eşiğinden geçerken ruhların ona kızabileceği inancı vardı. Bu sebeple gelinin, eşiği damatla birlikte geçmesi gerektiği düşünülürdü (Şanskiy vd. 2001: 161).

Mihelson’un sözlüğünde (1904), “Oldukça kibar davranmak, şımartmak, değer vermek” şeklinde tanımlanan bu deyim günümüzde erkeğin kadına olan sevgisini, ilgisini ve iyi niyetini gösteren bir ifadedir. Bu gelenek ise artık batıl inançların etkisinden sıyrılarak sadece sevgi ve saygıyı sembolize etmek amacıyla uygulanmaya devam etmektedir.

¹² Rus. **Остаться (уйти) с носом.**

¹³ Rus. **Оставить с носом.**

¹⁴ Rus. **Арбуз получить.**

¹⁵ **Animizm (Canlılık):** Olup biten her şeyin ruhlar alanının gizli güçlerince yönetildiğine inanan ilkel anlayış. Doğadaki her nesnede bir can (ruh) bulunduğunu, nesnelere ve genel olarak doğayı bu canın yönettiğini öne süren ilkel dinsel görüş.

Rus diline ‘çalışkanlığı, emek harcamayı, işini iyi yapmayı’ vurgulayan çok sayıda deyim girmiştir. **Ne pokladaya ruk** (не покладая рук), **v pote litsa** (в поте лица), **zasuçiv rukava** (засучив рукава), **gorit v rukah** (горит в руках), **vkładıvat duşu** (вкладывают душу) deyimleri ‘büyük bir emekle, gayretle, özveriyle çalışmak’ anlamlarına gelir. Olumlu çağrışım yapan bu deyimler dışında ‘çalışmayı sevmeyen, zamanını hiçbir meşguliyet olmadan geçiren ve tembelliği sembolize eden’ söz kalıplarının sayısı da az değildir. **Bit bakluşı** ‘hiçbir iş yapmamak, aylak aylak gezmek, boş oturmak’ anlamına gelen Rusçada yaygın kullanılan deyimlerdendir. Bu deyimde geçen sözcüklerin kültürdilbilim bağlamında açığa çıkarılması, sözcüklerin tercih edilme sebebini de ortaya koyacaktır. Fiil biçimindeki **bit** sözcüğü *vurmak* anlamı taşıırken, **bakluşa** sözcüğünün ilk anlamı *tahta kaşık, fincan ya da farklı malzemelerin yapımında kullanılan takoz, kütük ya da odun parçası*; ikinci anlamı ise *tabak biçimindeki vurmali bir enstrümandır*. V. İ. Dal’e (1863-1866) göre, takozların üstüne konarak hazırlanan ahşap malzemelerin işlenmesi ve onlara şekil verilmesi kolay gibi görünen zor bir iştir. Bu sürecin kolay gibi algılanması sebebiyle sözcüğün bu anlamından yola çıkarak deyim türemiştir. V. M. Mokienko’nun görüşü ise ‘hiçbir iş yapmamak’ gibi olumsuz bir anlam taşıyan bu söz kalıbının olumlu çağrışım yapan bir ifadeden türediği konusunda Dal’dan ayrılmaktadır. Ona göre, deyimde geçen takoz, Rus geleneksel oyunlarından olan ve tahtalarla oynanan gorodki¹⁶ sporunu sembolize eder. Bu oyunla meşgul olmak, aslında boş zamanı ve eğlenceyi yansıtmaktadır (Mokienko vd., 1998). Bakluşa sözcüğünün ikinci anlamının vurmali bir enstrüman olduğunu düşünecek olursak Mokienko’nun yapmış olduğu çıkarıma benzer bir anlam ortaya çıkmaktadır. Çünkü müzikal enstrümanlar insanların boş zamanını değerlendirdiği, birlikte eğlenip vakit geçirirken istifade ettiği bir nesnedir. Bu bağlamda sözcüğün ikinci anlamından türediği fikri ağır basmaktadır.

Rus dilinde belirli bir dönemi betimlemek amacıyla kullanılan deyimler vardır. **Babye leto** ‘pastırma yazı’ deyimini buna örnek verilebilir. Deyimdeki **baba** sözcüğü konuşma dilinde ‘kadın, kocakarı’, **leto** ise ‘yaz’ anlamına gelir. Bu deyimde kadın sözcüğünün kullanılması Rusya’da tarlada, çiftlik işlerinde çoğunlukla kadınların çalışıyor olmasından kaynaklıdır. Deyimde kastedilen dönem, kadınların yaz aylarında çalışıp hasat toplandıktan sonraki birkaç haftalık dinlenme sürecini (genellikle Eylül ayının ilk haftası) kapsar (Basko, 2015: 44).

3. Türkçe Deyimlerde Kültürel Kodlar¹⁷

Türklerde bayramlarda büyüklerin elini öpmek, özellikle Anadolu’da düğünlerde büyük kazanlarda pişirilen ve toplu yenen yemek kültürü, kına gecesinde kına yakma ritüeliyle gelinin avcuna altın koyma ve ‘bindallı’ olarak adlandırılan geleneksel kostüm içinde dans etme geleneği gibi çeşitli gelenekler mevcuttur. Bu gelenekler halkın manevi

¹⁶ **Gorodki**: İki takım oluşturularak, oyun alanının ortasına silindirik biçimindeki kısa tahtaların farklı biçimlerde dizilmesi ve oyuncuların daha uzun tahtalarla belirli bir mesafeden kısa tahtaları devirmeye çalışması şeklinde oynanan Rus geleneksel oyunu.

¹⁷ Türkçe deyim ve atasözlerinin değerlendirilmesinde başlıca şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Aksoy, Ömer Asım. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1993. Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. 2019.

kültüründen beslenerek ortaya çıkmış ve zaman içinde varoluşunu tamamlayarak yeni bir anlam kazanmıştır.

Türk dilinde de Rus dilinde olduğu gibi sosyal yaşam, toplumda kadın ve erkek, ölüm, hastalık, sağlık, çalışkanlık, tembellik, dini inanış gibi birçok konuyla ilintili deyim vardır. Günlük hayatta sıklıkla kullanılan bu deyimleri kültürdilbilimsel bağlamda incelemek hem geçmiş hem de günümüz Türk kültürünü öğrenme ve anlama imkânı sunmaktadır.

Toplumun en değerli yapı birimi ailedir. Toplumsal normlar, birlik içinde yaşayabilmenin gereklilikleri ilk olarak ailede başlar. Bir milletin birlikte yaşadığı, tecrübe ettiği, deneyimlediği tarihsel süreçte oluşan bu kurallar toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bir aile içerisinde kadın ve erkeğin, çocukların ya da diğer aile fertlerinin rolü toplumun yapısının oluşmasında önemlidir. Kadına ve erkeğe yüklenen roller de aile yapısı içerisinde belli olur ve söz varlığına da bu şekliyle yansır (İvanova, 2018: 9).

Türk toplumunda aileye kutsiyet atfedilmiştir. Türkler dünyanın birçok farklı noktasında yaşıyor olmalarına rağmen varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu durum Türklerin aile yapısına, akrabalık ilişkilerine büyük hassasiyet gösterdiklerinin ve değer verdiklerinin göstergesidir. Türk dilinde, başka hiçbir milledede olmadığı kadar çok akrabalık terimine rastlanması ve her şahıs ve yakınlık derecesine göre farklı ad verilmesi bunun başka bir ispatıdır (Gömeç, 2006: 31). Nitekim **bacası tütmek** (*ailenin yaşamı sürüp gitmek*), **yuva kurmak** (*evlenmek*), **yuva yapmak** (*evlenmek*), **yuvayı yürütmek** (*evlilik birliğini sürdürmek*), **baba ocağı** (*Babadan, dededen kalma mülk veya bir kimsenin içinde doğup büyüdüğü, yaşadığı ev, toprak, yurt, babaevi*) Türklerde yuva kurmanın, aile olmanın önemini vurgulayan deyimlerdendir.

Gömeç, “Türk Kültürünün Ana Hatları” (2006) eserinde Türk aile yapısını ele alırken Türklerde kuvvetli bir ata-erkil aile yapısının olduğundan bahseder. Eski Yunan veya Slavlarda olduğu gibi, Türklerde baba ailenin tek hâkimi ve ailenin üyeleri onun kölesi değildir. Fakat baba hâkimiyeti de göz-ardı edilemezdi. Bu fikirden farklı olarak Türklerde ana-erkilliğin de söz konusu olabileceğini yansıtan kaynaklar da mevcuttur. Bazı araştırmacılar Türklerin tarihte ana-erkil bir aile döngüsü içinde bulduklarını ileri sürmüşlerdir. Birçok efsaneye, destana konu olan Türklerin dışı kurttan türedikleri inancı ile birlikte dışı kurdun, çocuğunu koruyan ve büyüten bir kadın olması, Türklerde ana-erkilliğin de söz konusu olabileceği fikrini akıllara getirmektedir (s. 25-26).

Her toplumun kadın ve erkek için öngördüğü kurallar vardır. Bu kuralların en belirgin olanları kadın ve erkeğe yüklediği roller ve toplumlara göre farklılık gösteren cinsiyet kalıp yargılarıdır. Türkçe deyim ve atasözlerine baktığımızda ‘kadın’ imgesi yuvayı kuran, sadık, becerikli, aileyi birleştiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır: *Evi ev eden avrat; Yuvayı dışı kuş yapar; Kadın erkeğin eşi, evin güneşidir; Kadınsız ev olmaz.* Bu olumlu özellikler dışında ‘kadın’ ailedeki birliği ve bütünlüğü bozan, inatçı, kurnaz, açgözlü, savurgan gibi olumsuz çağrışımlar yapan özellikleriyle deyim ve atasözlerinde yerini almıştır: *Kadın var vezir eder, kadın var rezil eder; Kadın var ev yapar, kadın var ev yıkar; Keseye kadın eli girerse, bereketi gider; Kadının saçı uzun, aklı kısadır; Kadında vefa, borçluda sefa aranmaz.*

Türklerde *baba* ve *erkek çocuğu* soyu devam ettiren, sözünü geçiren, evin geçimini üstlenen güçlü bir sembol olarak görölse de deyim ve atasözlerinde hem olumlu hem de olumsuz çağrışım yapan ifadelerle karşılaşılır:

Oğlan doğan övünsün, kız doğuran dövünsün; Kız evde olsa da elden sayılır; Oğlanı her karı doğuramaz, er karı doğurur; Kız doğuran tez kocar; Baba baba değil iskele babası; Âlim komşu cahil babadan yeğdir; Akıllı babanın akılsız oğlu olur; Akıllı babanın fikirsiz balası (Aksoy, 1993).

Yukarıda verilen örneklerde cinsiyetçi bir yaklaşım görölmekte ve erkek çocuğunun ailede ne derece kıymetli olduğu vurgulanmaktadır. Ancak, cinsiyet ayrımı gözetmeden oluşturulan deyimlerin sayısı da az değildir. Çocuğun ailedeki değerini gösteren deyim ve atasözlerinden bazıları şunlardır: *Çocuk evin neşesidir; Çocuk olmayan evde baca tütmez; Çocuk olmayan eve melek girmez; Evladı olmayanda merhamet olmaz; Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar.*

Türklerde aile en önemli kültür unsurlarından biri olarak görölmektedir. Aileye verilen kıymet, düğün törenlerinin de önem derecesini arttırmaktadır. Türklerde düğün, aile bireyinin kendi yuvasını kurması bakımından sosyolojik açıdan son derece önemlidir. Aynı zamanda düğünler insanların bir araya gelmesi için de bir sebep teşkil etmektedir. Şenlik havası içinde gerçekleştirilen bu kutlamalar insanların birbirine yakınlaşmasına ve kenetlenmesine vesile olur. Bu sebeple Türk toplumunda düğünler kaynaştırıcı bir özelliğe de sahiptir. Örneğin, Türklerin yıllardır sürdürdüğü bir gelenek olan düğün törenlerinde yemek verme geleneği Anadolu'da hala uygulanmaktadır (Berber, 2009: 9). Geçmişten beri Türklerde ilgiyle ve coşkuyla kutlanan düğünler olumlu anlamda deyimlerde yansımaları bulmuştur. Örneğin, **düğün bayram etmek** (*çok sevinmek*), **düğün evi gibi** (*sevinçli ve telaşlı bir kalabalık bulunan yer*), **düğünde zurnaya, hamamda kurnaya koşmak** (*her işe koşmak*) bu deyimlerden birkaçıdır.

Türk toplumunda düenden bugüne en önemli geçim kaynaklarının başında tarım ve hayvancılık gelmektedir. Özellikle çetin geçen kış aylarının insanların yaşamlarını zorlaştırması ve zorlu coğrafi şartlar halk dilinde farklı ifadelerle tanımlanmıştır. Bu süreçte iklimlerle ve aylarla ilgili deyim ve atasözü türemiştir:

Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır; Mart ayı, dert ayı; Mart çıkmadıkça dert çıkmaz; Mart ayların çingenesidir; Mart ayı, dert ayı (Aksoy, 1993).

Bu olumsuz ifadelerden farklı olarak tarımsal faaliyetlerin önemini vurgulayan atasözleri de mevcuttur:

Toprağı işleyen ekmeği işler; Toprak insanı aç bırakmaz; Bakarsan bağ bakmazsan dağ olur; Bağ babadan zeytin dededen kalır; Ekersen biçersen verirken alırsın (Gülüm ve Boz, 2011: 362).

Türklerde 'toprak' motifi dinî içeriğe de sahiptir. İnsanın topraktan yaratıldığı inancı, geldiği yere tekrar geri döneceği fikrini beraberinde getirmiştir. Bu durum topraktan gelenin ölünce tekrar toprağa gömülmesi şeklinde özetlenebilir (Enveri, 2018: 98). Bu bağlamda ortaya çıkan deyim ve atasözlerinden bazıları şunlardır: **Toprak paklar** (*bir insanın yapmış olduğu kötülükler ancak ölmesiyle son bulur anlamında kullanılan söz*), **yer kabul etmez** (*günahkâr*), **toprak olmak** (*ölmek, toprağa karışmış olmak*).

4. Sonuç

Bir dildeki deyimler ve atasözleri o dilin tarihini yansıtan bir ayna işlevi görmektedir. Bu kelime grupları halk kültürü hafızasının ürünleridir. Kültürün temel unsuru dil olması sebebiyle dil-kültür-toplum kavramları birbirinden ayrı düşünülemez. Bu üç unsurun herhangi birinde görülen değişiklik diğer unsurları da etkileyecektir. Bu anlamda dilin işlevi oldukça kapsamlıdır. Toplumsal değerleri bünyesinde saklı tutup koruyarak gelecek nesillere aktarır.

İncelediğimiz deyimlerden yola çıkarak diyebiliriz ki Rus ve Türk kültürü birbirinden farklı olsa da benzerlikler de yok değildir. Her iki kültürde de bayramlara, düğünlere özel anlamlar yüklenmiştir. Kutlamalar, özel yemekler, çeşitli gelenek-görenekler geçmişte olduğu gibi bugün de sürdürülmektedir. Bu özel günlerin anlamı, toplumdaki değeri deyimlere yansıtılmıştır. Her iki kültürde de kadın aileyi birleştiren, evi çekip çeviren bir varlık olarak görülmektedir. Dolayısıyla kadının el üstünde tutulması, şımartılması, hanede söz sahibi olması, çocuk yetiştirmesi gibi özellikler deyimlere aksedilmiştir. Bunun dışında farklı kültürel özellikler de mevcuttur. Ruslarda bayramlarda yapılan şenlikler, bahar bayramında samandan yapılan korkulukların yakılması gibi birçok gelenek, deyimlerde de yaşatılmaya devam etmektedir. Türklerde ise düğünlerin aileyi kaynaştıran, birliktelik duygusunu pekiştiren bir tören olması sebebiyle çok önemli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple aile kavramına yüklenen olumlu anlamlar deyimlerde de karşımıza çıkmaktadır. Rus ve Türk kültürü, geleneği, inancı birbirinden farklıdır. Dolayısıyla iki dildeki deyimler ve atasözlerinde semantik açıdan farklılık olması tabiidir. Rusça ve Türkçe deyimlerde kültürel motifleri ele aldığımız bu çalışma gösteriyor ki her toplumun kendine özgü kültürü, değerleri ve inancı vardır. Bu maddi ve manevi değerler vasıtasıyla söz kalıpları oluşturularak kültürün gelecek kuşaklara aktarılması ve varlığının nesiller boyu korunmaya çalışılması her iki toplum için de ortak amaçtır.

Kaynakça

- AKSOY, Ömer Asım (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap.
- AKTAY, Şekip (2016). “Rusça ve Türkçe Deyimlerde ‘Hayvan’ Motifi: Kültürdilbilimsel Bir İnceleme”. *XXI. Asrın Penceresinden Medeniyet ve Kimlik Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Bakü: Hazar Üniversitesi Yayınları, 62-67.
- ALEFİRENKO, Nikolay Fyodoroviç (2010). *Lingvokulturologiya. Tsenmostno-Smuslovoye Prostranstvo Yazıka: Uçebnoye posobiye*, Moskva: Nauka.
- ALİMJANOVA, Gauhar Muktaşevna (2016). *Karşılaştırmalı Kültürdilbilim. Dil-Kültür-İnsan* (Çev.: Şekip Aktay, Seyhan Uçar), Ankara: Gazi.
- ALYILMAZ, Semra (2009). “Maslenitsa ve Nevruz Bayramları Arasındaki İlişki”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7: 29-54.
- ANTIPOV, Georgiy Aleksandroviç vd. (1989). *Tekst kak yavleniye kulturi*, Novosibirsk.
- BASKO, Nina Vasilyevna (2015). *Russkiye frazeologizmi v situatsiyah. Uçebnoye posobiye po russkoy frazeologii i razvitiyu reçi*. Russkiy yazık.
- BERBER, Oktay (2009). “Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik Unsuru Olarak Düğünler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10: 1-11.
- DAL, Vladimir İvanoviç (1863-1866). *Tolkovy slovar Dalya onlayn*. <http://slovardalja.net/dal.php>
- DOHMAN, Ümmügülüm (2018). “Söz Mirasının Koruyucusu: D. N. Uşakov”. *Bilim ve İnsan. Şahsiyetini İnşa Edenler* (Editörler: Z. B. Özer, F. Yapıcı, Ş. Aktay). Ankara: Gazi, 179-193.

- ENVERİ, Ekber (2018). “Türk Yararılış Mitlerinde Toprak”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11/24: 91-99.
- GÖMEÇ, Sadettin Yağmur (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Akçağ.
- GÜLÜM, Kamile ve BOZ, Mustafa (2011). “Doğa Üzerine Söylenmiş Türk Dünyası Ortak Atasözlerinin Coğrafi Analizi (Kırgızistan-Türkiye Örneği)”. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24: 354-369.
- GÜVENÇ, Bozkurt (2002). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi.
- İVANOVA, Margarita (2018). *Otrajeniye russkoy natsionalnoy kulturi vo frazeologizmah*, Masterskaya rabota, Universitet Turku, Otdeleniye yazıkov i perevoda.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013). *Dilbilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KRASNIH, Viktoriya Vladimirovna (2002). *Etmopsiholingvistika i lingvokulturologiya*. Moskva: Gnozis.
- LİHAÇEV, Dimitri Sergeyeviç (2000). *Russkaya kultura*. Moskva: İskusstvo.
- MASLOVA, Valentina Avraamovna (2004). *Lingvokulturologiya*. Moskva: Akademiya.
- MİHELSON, Morits İlyiç (1904). *Bolşoy tolkovo-frazeologičeskiy slovar*. M.: ETS.
- MOKİYENKO, Vladimir Mihayloviç vd. (1998). *Slovar russkoy frazeologii. İstoriko-etimologičeskiy spravočnik*. Spb.: Flio-Press.
- ŞANSKIY, Nikolay Maksimoviç vd. (2001). *Şkolniy frazeologičeskiy slovar russkogo yazıka: znaçeniye i proishojdeniye slovosocetaniy*. M.: Drofa.
- TDK. (2019). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TELİYA, Veronika Nikolayevna (1999). “Osnovniye postulatu lingvokulturologii”. *Filologiya i kultura: Materialı mejdunarodnoy konferentsii*. Tambov, 13-15.
- TOPALOĞLU, Ahmet (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh.
- UŞAKOV, Dimitriy Nikolayeviç (1935-1940). *Tolkoviy slovar russkogo yazıka / Pod. red. Uşakova, M.: OGİZ*.